

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. ožujka 2015.

Samoodređenje i multietnički regionalizmi na post-jugoslavenskom prostoru

DEJAN STJEPANOVIĆ
University College Dublin

Sažetak

Ovaj rad bavi se temom samoodređenja i multietničkog regionalizma u regijama Dalmacije, Istre i Vojvodine. Cilj je objasniti ishode regionalizma u sva tri slučaja od 1990. nadalje. Rad analizira tri bitna elementa regionalističke mobilizacije – upotrebu historiografije, specifične značajke regionalne ekonomije te odnose među skupinama. Osim što govori o konstelacijama samoodređenja utemeljenim na plurinacionalnom ili multinacionalnom principu, u slučaju Istre i Vojvodine, a koje koristimo kako bi se jasno istaknula regionalna politička specifičnost u odnosu na centralnu državu, rad se bavi i neuspjehom dalmatinskog regionalizma, odnosno nemogućnošću regionalnih stranaka da se nametnu kao predstavnici interesa većeg dijela Dalmacije.

Ključne riječi: samoodređenje, regionalizam, Dalmacija, Istra, Vojvodina

1. Uvod

U istraživanju politike na Balkanu u posljednja dva i pol desetljeća dominirale su analize i osvrti na etnički konflikt, ekskluzivni nacionalizam te političku volatilitnost. Međutim, na prostoru bivše Jugoslavije postoje (ili su postojali) i politički projekti, posebno u Hrvatskoj i Srbiji, koji pokazuju da uspostava političke vlasti utemeljena na ekskluzivnim i pripisanim etničkim (i/ili religijskim) identitetima nije bio jedini način angažiranja u teritorijalnim politikama.

Cilj je ovog rada objasniti ishode multietničke regionalne mobilizacije u povišnim regijama Dalmaciji, Istri i Vojvodini, uključujući veze između suprotstavljenih koncepata samoodređenja, regionalizma i nacionalizma. Strategije regionalnih političkih predstavnika u periodu nakon 1990. godine analizirane su s obzirom na upotrebu historiografije, specifične značajke regionalne ekonomije te odnose među skupinama. Navedene istraživačke teme poslužit će kao analitički okvir kojim će biti zahvaćene relevantne sličnosti i razlike koje bi na zadovoljavajući način mogle

objasniti različite ishode u pogledu autonomije ili uređenja sličnog autonomiji. Uzimajući u obzir prethodno postojanje povijesnih institucija na teritoriju pokrajina i upotrebu naizgled sličnih strategija izgradnje regije od strane regionalnih političkih elita, postavlja se ključno pitanje kako i zašto se ishodi izgradnje regija u pokrajinama Istri, Dalmaciji i Vojvodini razlikuju i kako mogu doprinijeti razumijevanju koncepta samoodređenja, regionalizma i nacionalizma. U sva tri slučaja postojali su regionalni politički pokreti koje su zastupale političke stranke nastale 1990. godine, u vrijeme osnivanja višestranačkog političkog sustava u bivšoj Jugoslaviji. Deklarirana namjera regionalnih predstavnika podrazumijevala je postizanje određenog tipa samouprave (s vremenskim i međustranačkim varijacijama), a najčešće određenu vrstu asimetrične autonomije. Ono što te regionalne projekte čini posebnima i različitima od ostalih pokušaja uspostave političke vlasti na prostoru bivše Jugoslavije jest činjenica da regionalne političke elite nisu zahtijevale “potpunu” samostalnost u formi secesije.

Istovremeno ovaj rad donosi tipologiju multietničkih autonomističkih političkih projekata. Najznačajniji konceptualni doprinos ovoga rada u odnosu na opću literaturu jest identifikacija ključnih karakteristika ovakvih projekata koji se odnose na politike akomodacije nacionalnog pluralizma i ostalih povezanih rascjepa. U nastavku rada te se političke projekte karakterizira kao *plurinacionalne*, *multinacionalne* i *sekcijske* regionalizme.

Rad također upotpunjuje debatu o regionalizmu, nacionalizmu i “narodnosti” (engl. *peoplehood*), osvrće se na kontekst procesa nacionalizacije država u posljednja dva desetljeća te na studije slučaja koje se bave političkim strategijama regionalnih političkih predstavnika i temama historiografije, odnosa među skupinama i regionalnom ekonomijom.

2. Teorijska razmatranja

Opće je prihvaćeno stajalište da je nacionalizam prije svega oblik politike. Mann¹ i Breuilly² naglašavaju da se pozivanje na nacionalizam i politička snaga nacionalizma mogu objasniti njegovom institucionalizacijom. Nadalje, nacionalizam kao politička ideologija crpi svoju normativnu snagu iz koncepta samoodređenja, koji ne mora nužno podrazumijevati traženje nezavisnosti. Umjesto što se nacije pokušava identificirati u društvenoj stvarnosti i što ih se pokušava opredmetiti tako što

¹ Michael Mann, “The Emergence of Modern European Nationalism”, u: John A. Hall i I. C. Jarvie (ur.), *Transition to Modernity: Essays on Power, Wealth, Belief* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

² John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993), str. 64.

ih se uzima kao jedinice analize, Brubaker predlaže da se objasni na koje načine i pod kojim su uvjetima političari uspješni u procesu objektiviranja skupina kojima pripadaju i procesu mobilizacije koji potom slijedi. Izgradnja nacije pod utjecajem je prethodnih povijesnih iskustava. Evokacija i interpretacija povijesti, ali i povijesnog razvitka teritorijalnih institucija, ima važnu ulogu u navedenim procesima. Nacionalizam teži konstrukciji, Andersonovim izrazom, “zamišljenih zajednica”. Politizacija i mobilizacija pripadnika pretpostavljene nacije način je na koji se dobiva podrška za političke projekte.

Većina navedenih zaključaka može se odnositi i na regionalizam. Iako se funkcionalni i ekonomski regionalizam donekle može razlikovati od nacionalizma, i on se temelji na politici i regijama kao zamišljenim zajednicama, stoga je interpretacija povijesti i politizacija identiteta i u slučaju regionalizma jednako važna. Za razliku od nacionalizma koncept samoodređenja neće nužno biti upotrijebljen da bi se legitimirali regionalni projekti, koji se mogu temeljiti na npr. teritorijalno definiranim i politiziranim ekonomskim rascjepima ili funkcionalnim interesima. Normativni kontekst stoga definira različite mogućnosti za projekte izgradnje nacije i regije.

Politička teorija obuhvaća dva suprotstavljena principa: korektivni princip prema kojem se samo potlačene skupine mogu samoodrediti i permisivni pristup koji omogućava bilo kojoj skupini da se samoodredi.³ Nijedan od ta dva principa ne odnosi se na ključni nacionalistički zahtjev, koji podrazumijeva da bi se određene skupine trebale moći samoodrediti.⁴ Samoodređenje ne bi trebalo biti shvaćeno kao pravo, nego kao zahtjev s dvije povezane pretpostavke: ontološkom (da skupina postoji i da unutar nje postoji zajednička volja) i normativnom pretpostavkom (da bi trebala imati pravo na samoodređenje). Mnogo su puta autori pokušali definirati subjekte samoodređenja i osmisliti opća pravila prema kojima bi se onda definirale zajednice koje bi imale pravo na samoodređenje. Na primjer, Jure Vidmar⁵ uvjerljivo argumentira da princip *uti possidetis* nije bio primijenjen prilikom raspada Jugoslavije na način na koji je bio primijenjen na (uglavnom) postkolonijalne slučajeve. No Vidmar nadalje anakrono argumentira da je pravo na samoodređenje bilo upotrijebljeno u slučajevima političkih zajednica s “povijesnim pedigreeom” koji je potom uzet u obzir prilikom donošenja odluke koje će se nove države priznati usli-

³ Harry Beran, “A Democratic Theory of Political Self-Determination for a New World Order”, u: Percy Lehning (ur.), *Theories of Secession* (London: Routledge, 1998), str. 32-59.

⁴ Za detaljnu analizu vidi Allen Buchanan i Margaret Moore, “Introduction. The Making and Unmaking of Boundaries”, u: Allen Buchanan i Margaret Moore (ur.), *States, Nations and Borders: The Ethics of Making Boundaries* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), str. 1-16.

⁵ Jure Vidmar, “Democratic Statehood in International Law: The Emergence of New States in Post-Cold War Practice”, *Studies in International Law*, god. 46 (Oxford: Hart Publishing, 2013).

jed raspada komunističkih federacija.⁶ On je u pravu kada ističe važnost povijesnih granica i postojanosti određenih (pokrajinskih) političkih zajednica, ali krivo pretpostavlja da su inicijalno takve jedinice bile definirane na temelju principa samoodređenja.⁷ Ostali zahtjevi i principi, kao npr. povijesno državno pravo vjerojatno su bili dominantniji tijekom povijesti (ili npr. *fueros* u baskijskom slučaju),⁸ ali su u međuvremenu izgubili važnost u odnosu na princip samoodređenja u 20. stoljeću.

Kao što je ranije rečeno, za razliku od nacionalizma regionalizam se može, ali ne mora, vezivati uz koncept samoodređenja. Regionalizam sam po sebi sadrži pretpostavku da postoji određeni teritorij na koji se polažu određena politička prava. Još važnije, činjenica da je teritorij primarna referentna točka ideje regionalizma objašnjava i slučajeve u kojima regionalizam uključuje i više nacionalističkih projekata (odnosno zahtjeva za samoodređenjem), bez obzira na to jesu li oni samo dopuna samog regionalističkog projekta ili su u suprotnosti s njim.

Kulturna, ekonomska, etnička, povijesna ili druga sredstva mogu biti iskorištena za političku mobilizaciju. Ona pretpostavljaju postojanje političkog vodstva s regionalnom agendom koje bi vršilo mobilizaciju na temelju tih sredstava. Regionalizam stoga valja definirati kao politički projekt unutar određenih granica teritorija koji se oslanja na postojeću ili osmišljenu kulturu, identitet i povijest, ali i na druge rasejepe poput obrazaca proizvodnje ili specifične regionalne ekonomije. Međutim, kultura, identitet i povijest trebali bi biti shvaćeni kao “tanki” koncepti koji se, kao i kod stvaranja nacije, mogu osmisliti i iznova otkriti, a u većini slučajeva regionalni politički predstavnici mogu im dodijeliti posebno značenje.

Stupanj autonomije esencijalan je za definiranje teritorijalne pokrajinske uprave jer joj omogućava izdvajanje iz nekih kooperacijskih mehanizama na razini države bez nužnog odvajanja od države, što Bartolini naziva “parcijalni izlaz”.⁹ Izdvajanjem iz mehanizama na razini države ili parcijalnim izlazom omogućava se fokusiranje na kulturni, fiskalni, legislativni i administrativni aspekt koji može biti i obuhvatniji, što će rezultirati raznim formama autonomije i decentralizacije pokrajinskih entiteta, simetrično ili asimetrično integriranih.

⁶ *Ibid.*, str. 233.

⁷ Takvi su pokrajinski oblici vladavine (npr. Slovenija i Hrvatska) vjerojatno bili eksplicitno definirani pozivanjem na princip samoodređenja jedino u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata.

⁸ Zoe Bray, “European Integration and the Basque Country in France and Spain”, u: T. J. Mabry, J. McGarry i B. O’Leary (ur.), *Divided Nations and the Expanded European Union* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), str. 127-156.

⁹ Stefano Bartolini, *Restructuring Europe: centre formation, system building and political structuring between the nation-state and the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2005), str. 4-12.

Na zahtjeve pokrajinskih aktera za izlazom najčešće se uzvraća strategijama teritorijalnog upravljanja državom, odnosno “naporima centralnih elita da se nose s teritorijalnom dimenzijom politika i zadržavanjem teritorijalno baziranih izazova unutar centralne strukture moći”.¹⁰ Interakcije pokrajinskih političkih zahtjeva i centraliziranog teritorijalnog upravljanja obično rezultiraju posebnim oblikom teritorijalne organizacije.

Ivor Jennings¹¹ ističe da je doktrina samoodređenja besmislena jer prije nego što bi se zajednica mogla izjasniti o samoodređenju, trebalo bi definirati zajednicu. Budući da se to ne može učiniti objektivno, prihvatanje principa samoodređenja dovelo bi do bezbroj zahtjeva i konačno do raspada političkog poretka jer nijedan broj država ne bi bio dovoljan. Umjesto pokušaja da se definira tko je narod (engl. *people*) i tko ima pravo na samoodređenje, korisnije bi bilo proučiti proces stvaranja naroda. Politički akteri često se koriste interpretacijama prošlih događaja, pripadnošću zajednici i ekonomskim argumentom kao zajedničkim i dominantnim razlozima za opravdanje institucionalizacije određenih upravnih oblika na razini države, pokrajina ili čak na nadnacionalnoj razini. Prema Rogersu Smithu “politički akteri i pokreti unapređuju svijest zajednice koju žele oblikovati i voditi, što podrazumijeva identificiranje ekonomskih, političkih i etički konstitutivnih narativa”.¹² Korištenjem političkih i ekonomskih narativa politički akteri sugeriraju da će zajednica kojoj se obraćaju ekonomski neusporedivo više prosperirati i povećati političku moć prihvatanjem njihove vizije narodnosti (engl. *peoplehood*), dok korištenje etički konstitutivnih narativa predstavlja “pripadnost kao dubok izraz nečega vrlo elementarnog u odnosu na identitet pripadnika – njihovo nasljeđe i mjesto u širem smislenom, uzvišenom, prirodnom, povijesnom ili kulturnom poretku”.¹³ Budući da obilježja koja politički akteri predstavljaju sadrže u sebi visoku etičku vrijednost, etički konstitutivni narativi jednom kada su prihvaćeni “čine specifičan politički identitet koji je potom teško odbaciti”.¹⁴ Naravno, naglasak varira, pa se neki politički akteri više oslanjaju na etički konstitutivne narative, dok se drugi više oslanjaju na ekonomske ili političke konstitutivne narative. Sva tri tipa narativa prisutna su u svakom projektu stvaranja političke zajednice, “ekonomski narativi i

¹⁰ Michael Keating, *State and Regional Nationalism: Territorial Politics and the European State* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1988), str. 18.

¹¹ Ivor Jennings, *The Approach to Self-Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1956).

¹² Rogers M. Smith, “The Politics of identities and the task of Political Science”, u: Shapiro *et al.*, *Problems and Methods in the Study of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), str. 61.

¹³ Engl. *economic, political power and ethically constitutive stories. Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*, str. 95.

narativi o političkoj moći uvijek su neophodni, a često i dominantni, ali nikada nisu dovoljni za održavanje političke zajednice, dok etički konstitutivni narativi mogu održati partikularni osjećaj pripadnosti zajednici učinkovitije nego preostala dva tipa narativa”.¹⁵

Procesi formiranja političkog identiteta ne bi se trebali shvaćati teleološki u bilo kojem obliku jer su ti procesi podložni konstantnim pregovaranjima bez jasnog ishoda. Prilagođavajući Smithov model u odnosu na studije slučaja, u ovom radu će eksplanatorni faktori biti podijeljeni u tri grupe: *povijesti i historiografije; odnosi među skupinama i regionalne ekonomije*. U radu se analiziraju svi navedeni međusobno povezani fenomeni koji čine ishodište analize i koji omogućavaju definiranje pretpostavki i ograničenja u procesima konstrukcije regija. No na samom početku bitno je objasniti povijesni kontekst u kojem se ti procesi odvijaju.

3. Nacionalizacija država i centralizacija uslijed raspada Jugoslavije

Djelovanje Slobodana Miloševića s ciljem suzbijanja autonomije Kosova i Vojvodine vrlo je dobro istraženo i dokumentirano.¹⁶ Rjeđe se spominje činjenica da su pokušaji centralizacije bili potpuno implementirani i kad je riječ o užoj Srbiji. Nadalje, ono što je zapostavljeno u istraživanjima jest djelovanje režima Franje Tuđmana u kontekstu Hrvatske, gdje je prihvaćen niz mjera usmjerenih prema centralizaciji koje su polučile sličan efekt na pokrajinske strukture. Povod i ishodi takvih djelovanja vrlo su usporedivi, međutim upotrijebljena sredstva i strategije se razlikuju.

Očigledno je krajem 1980-ih i početkom 1990-ih došlo do odustajanja od decentralizacije i koncepta samoupravljanja u Jugoslaviji te su oni zamijenjeni procesima teritorijalne centralizacije inicijalno u Srbiji, a potom i u Hrvatskoj. Paralelno s tim došlo je do uspostave etnonacionalnih kriterija političke pripadnosti i “nacionalizacije države”,¹⁷ što je poslužilo za osnaživanje i učvršćivanje pozicije konstitutivne nacije svake od republika. Spomenuti procesi nisu nužno suprotstavljeni i karakteristični su za mnoge nacionalne države. Međutim, takav razvoj događaja, posebno u političkim zajednicama u Jugoslaviji koje su se sve do 1990. godine definirale kao bi/multinacionalne, poput Hrvatske i Srbije, izazvao je značajne tenzije.

¹⁵ *Ibid.*, str. 96.

¹⁶ Vidi na primjer Vladislavljević, Nebojša, *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization* (New York: Palgrave Macmillan, 2008); Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1999); Daniele Conversi, “The Dissolution of Yugoslavia: Secession by the Centre?”, u: John Coakley, *The Territorial Management of Ethnic Conflict* (London: Frank Cass, 2003).

¹⁷ Vidi Rogers Brubaker, “National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe: Notes Toward a Relational Analysis”, *Daedalus*, Spring 1995.

Srbija, koja je bila jedna od najviše decentraliziranih republika socijalističke Jugoslavije, postala je 90-ih godina snažno centralizirana. Hrvatska je prihvatila fasadnu decentralizaciju koja je zapravo poslužila samo da bi ojačala centralističke tendencije vladajuće stranke.

U vrijeme stjecanja nezavisnosti Hrvatska je bila relativno etnički heterogena politička zajednica. Ubrzo nakon pobjede HDZ-a (Hrvatske demokratske zajednice) prihvaćen je novi ustav kojim je Hrvatska iz bi-nacionalne¹⁸ transformirana u državu Hrvata, s eksplicitno naglašenim etničkim kriterijem pripadnosti. Srbi su izgubili privilegiran status konstitutivnog naroda i novim su ustavom proglašeni manjinom. Vođe etničkih Srba u Hrvatskoj, inicijalno podržani od Miloševića, proglasili su Srpsku autonomnu oblast (Krajinu), *de facto* se odcijepivši od nezavisne Hrvatske. I iz tog razloga zahtjevi za autonomijom sve su se više povezivali sa separatizmom.

Tijekom rata, 1992. godine Hrvatska je podijeljena (kao što je i danas) na 20 (*de jure*) simetrično organiziranih jedinica (županija) s posebnom jedinicom Gradom Zagrebom. Svaka od njih ima izravno izabranu vlast. Od 2009. godine župani se također biraju na izravnim izborima. Županije, međutim, imaju vrlo ograničenu moć. Na prvi pogled čini se da je osnivanje županija pod Tuđmanovom vladavinom neočekivano, imajući na umu da je njegova vizija Hrvatske podrazumijevala unitarnu i homogenu naciju. Međutim, cilj takvog prekrajanja teritorija u županije bez povijesnog i institucionalnog značenja, u kojima su etnički Hrvati činili većinu, bio je neutraliziranje secesionističkih težnji krajiških Srba te regionalističkih tendencija u Istri i Dalmaciji. Habsburške krunske zemlje Hrvatska, Slavonija i Dalmacija te Istarska markgrofovija razlikovale su se prema posebnim oblicima institucionalnog uređenja koje nije nužno bilo bazirano na etnicitetu. Stoga je centralna država vehementno odbacivala bilo kakvu dodjelu dodatne moći tim regijama. Postojao je strah da bi decentralizacija bazirana na povijesnim regijama “negativno utjecala na još nedovršeni proces hrvatske nacionalne integracije”.¹⁹ Osim toga, usvojena teritorijalna podjela na županije bila je osmišljena i kao jamstvo HDZ-ove dominacije u Saboru s obzirom na postojanje Županijskog doma. U prilog tome da Tuđmanova vlast nije išla za tim da osnaži decentralizaciju govore i ustavni amandmani

¹⁸ Dejan Jović smatra da unatoč tome što je hrvatskih Srba bilo brojčano mnogo manje, njihova “ustavna” jednakost s Hrvatima bila je omogućena zbog žrtava koje su podnijeli tijekom ustaškog režima, kao i zbog činjenice da su bili nadpredstavljani u partizanskom pokretu i redovima Komunističke partije. Vidi Dejan Jović, “Reassessing Socialist Yugoslavia 1945-1990: The Case of Croatia”, u: Dejan Djokić i James Ker-Lindsay (ur.), *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Controversies* (Abingdon: Routledge, 2011), str. 117-142.

¹⁹ Josip Vrbošić, “Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj”, *Društvena istraživanja* (br. 1, 1992), str. 66.

doneseni prije kojima su ukinute zajednice općina.²⁰ Bitno je naglasiti da je do tog trenutka Dalmacija, u svojim povijesnim granicama, egzistirala kao jedna od zajednica općina. Tuđman se bojavao oružanog otpora svojoj vladavini (što se pokazalo utemeljenim) koji se mogao organizirati kroz zajednice općina na temelju jedne od interpretacija ustava u onom dijelu u kojem su određene nadležnosti zajednica općina u domeni obrane i javne sigurnosti.²¹ Nakon Tuđmanove vladavine teritorijalne strukture nisu se mijenjale, ali je ukinut Županijski dom. Jedini slučaj u kojem su poduzete mjere u smjeru jačanja (ograničene) decentralizacije predstavlja slučaj Istarske županije.

Specifična teritorijalna struktura Srbije najvećim je dijelom nasljeđe Miloševićeve vladavine i očite tendencije za centralizacijom 1990-ih. U tom periodu državna vlast formalno je bila definirana kao građanska, ali je postojao očit nesrazmjer između osnovnih zakona i stvarnog provođenja etnonacionalnih politika na terenu.²² Formalna vladavina građanskog oblika vlasti zajedno s pretpostavljenom opasnošću od secesionizma služile su kao legitimacija za provođenje jedinstvenih mjera centralizacije. Ne samo da su autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo rastrujene ili barem ograničene u svojim ovlastima nego su i regionalne zajednice općina u užoj Srbiji, kao što je to bio slučaj i u Hrvatskoj, potpuno ukinute. Osnovni cilj takve politike bio je ograničiti potencijalno stvaranje opozicije režimu, bez obzira na to bi li ona bila regionalnog, etničkog ili kakvog drugog karaktera. Potez koji je dodatno osnažio centralizaciju zbio se 1995. godine kada je sva javna imovina kojom su se do tada koristile općine ili autonomne pokrajine proglašena državnim vlasništvom, čime su se već ionako ograničeni kapaciteti za upravljanje općinama ili autonomnim pokrajinama dodatno ograničili.

Zbog promjene režima 2000. godine došlo je do određenih pomaka u smjeru decentralizacije države, ali je istovremeno došlo i do promjene definicije formalnog karaktera političke zajednice koja je od tog trenutka odgovarala u praksi već prisutnoj provedbi etničkih politika. Ustav iz 2006. godine definirao je Srbiju kao državu srpskog naroda. Nacionalnost je označavala isključivo etničku pripadnost, a Srbija se označavala kao matična država svih etničkih Srba. Prema tom ustavu Srbija je organizirana kao unitarna država s dvije asimetrične autonomne provincije, Kosovom i Metohijom i Vojvodinom. Međutim, Srbija već od 1999. godine nije imala kontrolu nad Kosovom, koje je kasnije, 2008. godine, proglasilo neovisnost. Osim Vojvodine i njenih institucija srednje razine, prije svega skupštine i vlade, ostale

²⁰ Odluka o proglašenju Ustavnog zakona za provođenje Amandmana LXIV. do LXXIV. na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (Zagreb: 25. srpnja 1990.).

²¹ Član 184, Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, 1974.

²² Jelena Vasiljević, "Citizenship and belonging in Serbia: in the crossfire of changing national narratives", CITSEE Working Paper Series 2011/17, str. 11.

teritorijalne jedinice podrazumijevaju općine (i gradove). Ustav iz 2006. godine u teoriji omogućava i stvaranje drugih autonomnih pokrajina, ali pod prilično teškim uvjetima. Prisutna je i izrazita tenzija između koncepta unitarne i etnički definirane nacionalne pripadnosti i postojanja asimetrične, multietničke autonomne pokrajine Vojvodine u odnosu na snažnu centralizaciju u ostatku Srbije.

4. Multietnički regionalizmi

4.1. Istarski regionalisti – IDS

U tijeku tranzicije prema višestranačkom političkom sustavu 14. veljače 1990. godine osnovana je nova stranka s istarskim, a ne hrvatskim predznakom – Istarski demokratski sabor.²³ IDS se na izborima 1990. godine nije natjecao zbog slabe stranačke infrastrukture i malobrojnog članstva. Barem formalno u stranačkom se programu ističe liberalizam kao ključni ideološki princip. Za ime stranke namjerno je uzeta riječ sabor koja se referira na povijesni istarski sabor, kao simbol stranke izabrane su tri koze na zelenom polju koje predstavljaju hrvatsku, talijansku i slovensku narav regije, dok se izgled grba stranke također referira na povijesni grb Istarske markgrofovije.

Cilj je stranke razvijanje i poticanje “sve posebnosti i bogatstva Istre i istarskih otoka kao *regionalnog entiteta oblikovanog na osebujnom etničkom, gospodarskom i kulturnom bogatstvu i posebnosti*”.²⁴ Radi ostvarivanja tog cilja IDS predlaže široku autonomiju, ali ne i secesiju. Početkom 1990-ih još uvijek nije bilo jasno što će se dogoditi s Jugoslavijom, ali bilo je očigledno da će doći do određenog restrukturiranja bilo federacije bilo država koje će nastati. IDS je bez presedana pobijedio na svim regionalnim i državnim izborima u Istri održanima od 1992. godine naovamo. Nakon promjene Tuđmanova režima 2000. godine IDS je uspio osigurati usvajanje statuta Istarske županije koji je usmjeren uglavnom na zaštitu istarskih kulturnih i jezičnih specifičnosti. Osim što posjeduje specifičan statut, Istra je ipak samo jedna od 21 (20 + Zagreb) hrvatske županije. Zahtjevi za autonomijom nisu dominirali stranačkom politikom za vrijeme rata i manje demokratskog perioda HDZ-ove vladavine 1990-ih.²⁵ Regionalni projekt IDS-a može se okarakterizirati kao *plurinacionalan* jer na identitete i povijest gleda kontekstualno u odnosu na njihove specifične

²³ Stranka je inicijalno upotrebljavala i još uvijek službeno upotrebljava trojezično ime (hrvatsko, talijansko i slovensko): Istarski demokratski sabor – Dieta Democratica Italiana – Istarski demokratski zbor, skraćeno IDS-DDI-IDZ (Statut Istarskog demokratskog sabora).

²⁴ Statut Istarskog demokratskog sabora, str. 1 (kurziv dodan).

²⁵ Riječima bivšeg glavnog tajnika IDS-a Emila Soldatića, “iako je autonomija bila konačni cilj IDS-a, nije bila vrijedna ni jedne dječje suze, a kamoli kapljice krvi”. (Autorov intervju s Emilom Soldatićem, bivšim glavnim tajnikom IDS-a, Motovun, 21. veljače 2009.)

forme i ne promatra ih kao međusobno isključive. Iz istog je razloga svakodnevnu, povijesno ukorijenjenu dvojezičnost IDS uzdigao na političku razinu zahtijevajući institucionalizaciju talijanskog (uz hrvatski) jezika u cijeloj županiji. Nadalje, koncept istarske regionalne uprave predstavnika talijanske manjine uglavnom se podudarao s vizijom samoupravne regije kakvu je zagovarao IDS.²⁶

4.2. *Dalmatinski regionalisti – DA*

U prosincu 1990. godine u Splitu je osnovana stranka pod nazivom Dalmatinska akcija (DA). Stranka se proglasila socijaldemokratskom i regionalnom u ideološkom smislu. Prvi predsjednik bio je Đermano Senjanović, a godinu dana poslije naslijedila ga je Mira Ljubić-Lorger koja je predsjedala strankom 1990-ih. U programu stranke bili su istaknuti zahtjevi za regionalnim preuređenjem Hrvatske koje bi se temeljilo na povijesnim pokrajinama, među kojima je i Dalmacija kojoj bi pripao status samoupravne jedinice koja bi dijelila ovlasti s centralnom vlasti. Kao i u programu IDS-a, istican je teritorijalni integritet Republike Hrvatske, a zajedničko tim dvama programima bilo je i pozivanje na restrukturiranje državnog teritorija koje bi se temeljilo na regijama. Bilo je još sličnosti između dvaju programa, posebno u domeni isticanja svojih prava i zahtjeva utemeljenih na njima. Ipak, u nekim stvarima program DA-a bio je drugačiji.

Sudeći prema programu, DA “zastupa interese svih Dalmatinaca bez obzira gdje oni živjeli, kao i sve one koji žive u Dalmaciji bez obzira na njihovu vjeru ili nacionalnost”.²⁷ U članku 2 navodi se da će se DA boriti za zaštitu dalmatinske etničke, kulturne i lingvističke jedinstvenosti. Navedene odredbe mogu se smatrati dvosmislenima jer se iz njih ne može pretpostaviti odnose li se na dalmatinski regionalni ili na etnički, pa čak i nacionalni identitet ili se istovremeno odnosi na oboje. U članku 5 stvari se čine još kompliciranijima jer se inzistira na tome da prava onih koji su se izjasnili kao Dalmatinci (na popisu stanovništva) budu jednaka pravima nacionalnih manjina.

Posebno se zanimljivima čine odredbe programa koje se odnose na održivi ekonomski razvoj i ekologiju. U članku 7 navodi se da resursi koji predstavljaju nacionalno blago pripadaju Dalmatincima, stoga će DA podupirati politike koje podrazumijevaju zabranu izgradnje uz morsku obalu, zabranu prekomjernog lova ribe, zabranu plovidbe tankerima u Jadranskom moru te ograničenja koja se tiču masovnog turizma. U programu se ističe i snažno protivljenje rasprodaji “otoka i

²⁶ Na primjer Furio Radin, zastupnik u Hrvatskom saboru koji predstavlja talijansku manjinu i čelnik Unione Italiana (krovne organizacije talijanske manjine u Hrvatskoj i Sloveniji), aktivno je agitirao u korist IDS-a u etnički talijanskom biračkom tijelu.

²⁷ Program Dalmatinske akcije, 1990.

drugih vrijednih zemljišta koja pripadaju našem narodu”.²⁸ Ono što te odredbe čini zanimljivima jest činjenica da se ni jedna od proklamiranih ekonomskih i ekoloških politika ne odnosi na zaleđe Dalmacije, tj. na Dalmatinsku zagoru, osim ako se odnosi u onom dijelu u kojem se navode “druga vrijedna zemljišta”. Stranka je uistinu ponudila vrlo konkretne razvojne programe koji su bili detaljno razrađeni. Međutim, paradoksalno je što se stranka koja za sebe tvrdi da zastupa interese svih Dalmatinaca koncentrirala isključivo na onaj dio Dalmacije koji uključuje primorje i otoke, pa čak i unutar samo tih krajeva na vrlo specifične sektore poput turizma. Ostali sektori, poput brodogradnje, koja je bila jedna od ključnih ekonomskih grana u dalmatinskom primorju, uopće se ne spominju.

DA se prvi put natjecala na razini države na parlamentarnim izborima 1992. godine koji su ujedno bili prvi izbori u nezavisnoj Republici Hrvatskoj. DA se na tim izborima priključila koaliciji s IDS-om i Riječkim demokratskim savezom (RDS). Ukupan broj glasova koje je osvojila koalicija bio je 83.623, od kojih je većina osvojena u Istri i Rijeci. Za razliku od IDS-a koji je odnio tri saborska mjesta u Istri, DA nije pobijedila ni u jednoj izbornoj jedinici u Dalmaciji. Međutim, budući da se 60 zastupnika biralo prema redosljedu na listi na temelju proporcionalne zastupljenosti, zahvaljujući čemu je koaliciji IDS-DA-RDS pripalo dodatno mjesto,²⁹ predsjednica DA-a Mira Ljubić-Lorger postala je zastupnica u Saboru. To je bio jedini put da je Dalmatinska akcija imala predstavnika na državnoj razini, iako je mjesto osvojila ponajprije zahvaljujući potpori koju su imali njeni koalicijski partneri, a ne glasačkoj potpori u Dalmaciji. Važno je spomenuti da je strategija DA-a u velikoj mjeri preuzeta od IDS-a jer su predstavnici DA-a vjerovali da bi platforma IDS-a, koja se pokazala uspješnom, mogla polučiti slične rezultate i u Dalmaciji. DA se protivila ekskluzivnom nacionalnom projektu, što je rezultiralo još snažnijim zauzimanjem za federaciju koja bi se bazirala na povijesnim regijama – krunskim zemljama.

Međutim, potpora stranci ostala je ograničena na nekoliko specifičnih društvenih skupina u primorju koje su njegovale regionalni pristup razumijevanju povijesti. DA nije uspjela obuhvatiti širi spektar interesa i sebe predstaviti kao glavnog aktera u zastupanju tih interesa. Zbog navedenih razloga takvu vrstu regionalizma kakvu je zastupala DA možemo nazvati *sekcijским* regionalizmom. Argument u prilog takvoj karakterizaciji jest da su unatoč deklariranom cilju predstavljanja cjelokupnog teritorija povijesne regije zastupnici dalmatinskog regionalizma svojim djelovanjem, politikama koje su zastupali te interpretacijom povijesti, identiteta i ekonomskih indikatora jasno pokazali da se obraćaju samo jednoj skupini, odnosno

²⁸ *Ibid.*, članak 8.

²⁹ Rezultati izbora za Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske 1992. godine.

sekciji stanovništva Dalmacije i da se bore za samo određene interese koji su postojali u Dalmaciji. Tijekom 2000-ih pojavila se još jedna, slična regionalna stranka, Maslina, koja je pokušala mobilizirati birače DA-a (nakon što je ta stranka formalno raspuštena) koristeći se istom platformom kao i DA, međutim, nije uspjela dobiti iole značajnu potporu.

4.3. *Vojvođanski regionalisti – LSV i DS (nakon 2000.)*

Za razliku od Istre raspon relativno uspješnih regionalnih stranka u Vojvodini bio je mnogo širi. Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV) dominirala je vojvođanskom stranačkom scenom 1990-ih, međutim u periodu nakon 2000. godine regionalno kriolo stranke državne razine – Demokratske stranke (DS) postajalo je sve istaknutije.

Nakon Drugog svjetskog rata, a posebno nakon donošenja Ustava SFRJ 1963. i 1974. Vojvodina je bila uspostavljena kao autonomna pokrajina s ovlastima koje su uglavnom odgovarale onima koje su u tadašnjoj SFR Jugoslaviji imale i republike. Autonomne multietničke institucije bile su jedna od prvih žrtava na putu izgradnje Miloševićeve centralizirane države kasnih 1980-ih i 1990-ih godina.

Od 2000. godine, kada je došlo do promjene režima u Srbiji, među stanovništvom s biračkim pravom bez obzira na njegovu etničku pripadnost raste potpora decentralizaciji. Osim na multikulturalizam i referiranje na vojvođanske povijesne institucije DS i LSV oslanjaju se i na ekonomske argumente kako bi upotpunili svoje zahtjeve za autonomijom. Dvije su stranke, uz potporu Saveza vojvođanskih Mađara (SVM) u razdoblju od 2000. godine kontrolirale većinu od 120 mjesta u vojvođanskom parlamentu. Te stranke zajedno promiču koncept multinacionalne pripadnosti u Vojvodini s jasno definiranim granicama pripadnosti. Njihovi zahtjevi djelomično su bili ispunjeni prihvaćanjem Statuta Vojvodine koji se temeljio na srpskom Ustavu iz 2006. godine. Unatoč tome što se teritorij Vojvodine i identitetska obilježja različito konstruiraju i percipiraju od strane različitih etničkih i nacionalnih skupina, ipak su institucionalni okvir i ekonomski interesi i dalje snažno teritorijalizirani te služe kao ključna točka za mobilizaciju u odnosima s centralnom državom. Taj tip regionalizma trebalo bi nazvati *multinacionalnim* regionalizmom. Briga za održanje i zaštitu interesa različitih skupina upotrijebljena je kao mehanizam za akomodaciju tih različitih interesa. Nekoliko oblika samouprave za nacionalne i etničke skupine u Vojvodini uspješno je provedeno na regionalnoj razini. Multinacionalni regionalizam razlikuje se od istarskog slučaja, odnosno od plurinacionalnog regionalizma po tome što su u Vojvodini politički identiteti organizirani u svojevrsnom hijerarhijskom smislu i istovremeno su etnonacionalno isključivi, a različiti u odnosu na sekundarni vojvođanski regionalni identitet. DS je bio uspješniji od LSV-a u nadilaženju etničkih i nacionalnih razlika zauzimajući se za ekonomske interese regije i zagovarajući zaštitu kulturnih prava.

4.4. Historiografija

U navedenim slučajevima postojala su barem dva ili tri različita polazišta u interpretaciji prošlosti regije. U Istri postoje dvije dominantne i međusobno suprotstavljene nacionalne historiografije, talijanska i hrvatska, ali sve je više prisutna i regionalna istarska historiografija. U Dalmaciji postoje tri istaknute historiografije, hrvatska, talijanska i srpska, te regionalna historiografija koja se tek razvija, a podrazumijeva uglavnom radove Josipa Vrandečića.³⁰ Vojvodina je poseban i donekle drugačiji slučaj jer postoje dvije dominantne škole historiografije, mađarska i srpska, ali se srpska historiografija unutar sebe ponovno dijeli na autonomističku i centralističku. Zastupnici istarskog regionalizma, na prvome mjestu IDS, gotovo su se potpuno oslanjali na regionalnu varijantu historiografije i zagovarali specifičnu interpretaciju istarske prošlosti koja često govori o zajedničkom životu – *convivenza* – i podrazumijeva toleranciju i hibridnost identiteta. Takva interpretacija povijesti prelazi preko političkih rascjepa u istarskom društvu i obraća se gotovo svim političkim, kulturnim i etničkim grupama. Ona je poslužila kao simbol i legitimirajući narativ protiv nacionalizma centralne države, posebno u 1990-ima, ali je isto tako poslužila kao etički konstitutivni narativ s ciljem unutarnje homogenizacije. U nekoliko je prilika bilo vidljivo i oslanjanje na nacionalnu historiografiju, što je dovelo na vidjelo postojeće rascjepa u istarskom društvu. Jedan je takav primjer polemika koju je izazvalo usvajanje himne Istarske županije – *Krasna zemljo*, povijesne hrvatske patriotske pjesme. Međutim, općenito se može reći da je regionalna interpretacija prošlosti dobro prihvaćena i kao takva je osigurala mjesto u najvažnijem županijskom dokumentu, statutu regije. Osim toga ona je kao takva i esencijalni dio istarske regionalne uprave i jedan od ključnih legitimacijskih narativa.

Upotreba historiografije kao u istarskom slučaju zahvaćala je sve skupine na teritoriju. Regionalna dalmatinska historiografija nije nailazila na tako široku potporu među dalmatinskim stanovništvom unatoč tome što su se zagovaratelji regionalizma često pozivali na nju. Politički predstavnici tada već snažno etnički mobiliziranih Srba u Dalmaciji nisu prihvaćali regionalnu dalmatinsku interpretaciju, nego su radije prihvatili srpsku nacionalnu interpretaciju povijesti. Ponekad su se dalmatinski regionalisti, djelomično stoga što je njihova regionalna historiografija u odnosu na istarsku bila mnogo skromnija, referirali i oslanjali na interpretaciju prošlosti koja bi se mogla smatrati nacionalnom talijanskom interpretacijom. To je u konačnici išlo u prilog hrvatskim centralistima, odnosno nacionalistima u periodu 1990-ih jer su mogli uvjerljivo dovesti u vezu regionalni pokret iz tog razdoblja s talijanskim iredentizmom s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

³⁰ Vidi npr. Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* (Zagreb: Dom i svijet, 2002).

Za razliku od dalmatinskog, a posebno istarskog slučaja u kojem je postojala istaknuta regionalno orijentirana transnacionalna ili čak u dijelovima i postnacionalna historiografija, u slučaju Vojvodine strategije zagovaratelja regionalizma bile su uvjetovane činjenicom da ne postoji regionalna interpretacija povijesti. LSV i DS koristili su se autonomističkim shvaćanjem institucionalne povijesti Vojvodine kako bi u odnosu na centar mogli zagovarati autonomiju. U tom slučaju argumenti se uglavnom odnose na razdoblje 19. stoljeća tijekom kojega je Vojvodina bila autonomni srpski teritorij pod Habsburgovcima, ali se spominje i kao mjesto rađanja srpskog prosvjetiteljskog pokreta te se ističu posebne veze koje je Vojvodina imala sa Srbijom. Upravo u tom kontekstu autonomistička se historiografija iskorištavala kako bi se pokazalo da je Vojvodina u savez sa Srbijom ušla kao poseban teritorijalni subjekt voljom svojih stanovnika, te je na temelju tog argumenta Vojvodina polagala pravo na definiranje svog statusa unutar Srbije koji je donekle izlazio iz okvira upravljanja centralne države. LSV se koristio autonomističkom historiografijom i unutar same regije, što je često dovodilo do negativnih efekata i sukoba u interpretaciji u odnosu na regionalnu mađarsku etničku manjinu.³¹ Interpretacija prošlosti političkih predstavnika mađarske manjine bliža je mađarskoj historiografiji koja događaje iz revolucionarne 1848. ili savez sa Srbijom interpretira drugačije od srpske nacionalne historiografije, bilo da se radi o autonomistima ili centralistima. U ovom slučaju okolnosti koje su izvan mogućnosti neposrednog utjecaja regionalnih predstavnika, poput nepostojanja zajedničke, autentične historiografije, kao i njihove različite interpretacije povijesti dovele su do osnaživanja različitih skupina u Vojvodini, ali su i instrumentalizirane prilikom zagovaranja njihovih zahtjeva u odnosu na centralnu državu.

4.5. Odnosi među skupinama

Istraživanjem odnosa među skupinama dolazi se do zaključka da postoje tri zajednička elementa u svim istraživanim slučajevima. Prvi se odnosi na samoidentifikaciju i podatke iz popisa stanovništva o brojnosti nacionalnih skupina u regijama, njihovoj stabilnosti ili fluktuaciji tijekom vremena. Treba ipak napomenuti da su kategorije koje se primjenjuju pri popisu stanovništva nametnute od države i često predstavljaju rezultat političkog nadmetanja. Drugi zajednički element, koji je usko povezan s prvim, jest postojanje ili nedostatak regionalne identifikacije. Treći je element stupanj usuglašenosti zahtjeva regionalnih predstavnika i njihove vizije organizacije regije te odobravanje i prihvaćanje takve vizije od strane regionalnih manjina, odnosno druge najveće nacionalne skupine na prostoru regije.

³¹ Jedan je takav primjer činjenica da je Bojan Kostreš (predsjednik Skupštine Vojvodine 2004.-2008.) u svom uredu držao portret vojvode Stevana Šupljikca, po njemu prvog vladara Vojvodine, a po predstavnicima Saveza vojvođanskih Mađara omraženog reakcionarnog borca protiv mađarskog liberalizma 1848.-1849. godine.

Ako se analizira samoidentifikacija i podaci iz popisa stanovništva u srednjem vremenskom opsegu i ako se ti podaci usporede s ishodima regionalizma u svakom od slučajeva, ne može se uspostaviti gotovo nikakva korelacija. Postoji sitna, ako i tolika, kauzalnost između brojki i proporcije samoidentifikacije stanovništva i ishoda regionalizma. Na primjer, proporcije dominantne nacionalne skupine u Dalmaciji i Istri, tj. Hrvata, 1981. i 1991. godine u odnosu na ostale skupine vrlo su slične. Međutim, ishodi regionalizma potpuno su različiti. Kao što je i prije rečeno, multietničnost regije ne mora nužno počivati na apsolutnim brojkama i proporcijama stanovništva, nego se temelji na specifičnoj interpretaciji društvene stvarnosti i politizaciji kolektivnih osjećaja pripadnosti.

Vjerojatno je važnija stabilnost grupe identifikacije tijekom vremena,³² koja se dovodi u vezu s kontinuiranim postojanjem kolektivnog osjećaja pripadnosti tijekom vremena. Ti odnosi ne objašnjavaju uzročnost ili korelaciju s ishodom *per se*, odnosno s postojanjem ili nepostojanjem regionalne jedinice, nego su u korelaciji s karakterom slučajeva regionalizma i regionalnih političkih zajednica. Vojvodina i Istra u tom su smislu dobri primjeri. Koherentna i stabilna nacionalna identifikacija u slučaju Vojvodine korelira s multinacionalnim regionalizmom u kojem se pripadnost regionalnoj zajednici konstruira upravo multinacionalno. U slučaju Istre fluktuacija nacionalne identifikacije i istaknutost regionalnog istarskog identiteta (kao drugog elementa u ovom slučaju) koji se pri popisima stanovništva izražavao u određenim periodima ukazuju na pluralnost i kontekstualnu ovisnost skupne identifikacije. Stoga i možemo govoriti o plurinacionalnom regionalizmu i plurinacionalnoj regionalnoj političkoj jedinici. Specifična interpretacija odnosa među skupinama zajedno sa specifičnom interpretacijom prošlosti dovodi do stvaranja različitih etički konstitutivnih narativa koji mogu biti plurinacionalni kao u slučaju Istre ili multinacionalni kao u slučaju Vojvodine. Regionalna interpretacija prošlosti u Istri nije ograničena niti je ovisna o jednoj od etničkih skupina; suprotno je u Vojvodini, gdje se može uočiti relativno snažan osjećaj kolektivne pripadnosti i historiografije koja korespondira s nacionalnim skupinama. Što se tiče Dalmacije, koja predstavlja odstupajući slučaj u odnosu na ishod procesa regionalizacije, također, kao i slučaju Vojvodine, postoje zatvorene nacionalne skupine i osjećaji pripadnosti koji odgovaraju dominantnim nacionalnim historiografijama.

Navedene razlike upućuju na važnost trećeg elementa koji podrazumijeva stupanj podudarnosti zahtjeva regionalnih predstavnika i njihove vizije organizacije regije s vizijom druge po veličini politički mobilizirane nacionalne (ili etničke) skupine unutar regije. Stoga, unatoč tome što su Vojvodina i Dalmacija, za razliku od Istre, vrlo slične kad je riječ o stabilnosti skupnih identifikacija, činjenica da su politički predstavnici mađarske manjine zahtijevali jednu vrstu regionalne autonomije

³² Vidi dodatak.

koja je odgovarala i zahtjevima ostalih zagovaratelja regionalne političke organizacije u slučaju Vojvodine dovela je do pozitivnog ishoda, dok je u slučaju Dalmacije ishod bio negativan. Prema tome, upravo posljednji faktor sadrži značajnu eksplanatornu snagu i može se reći, uspoređujući tri slučaja, da je potpora regionalnih manjinskih političara usmjerena na stvaranje regionalne političke organizacije ključni element koji će odrediti uspješan ishod. Dakle, prva dva elementa analize upućuju na zaključak da odnosi među različitim skupinama unutar regije utječu na karakter regionalizma, međutim treći element analize u izravnoj je vezi s ishodom regionalizma kako je on definiran u radu, tj. s postojanjem ili uspostavom samoupravne regionalne političke organizacije.

4.6. Regionalna ekonomija

U sva tri promatrana slučaja čini se da postoje dva ključna faktora koja utječu na ishod regionalizacije. Prvi podrazumijeva postojanje i politizaciju (unutar)regionalnih ekonomskih podjela i način na koji regionalni politički predstavnici reaguju na te podjele. Drugi faktor podrazumijeva ukupnu regionalnu ekonomsku snagu u odnosu na ostatak države i način na koji je interpretiraju regionalisti. Istarska je ekonomija teritorijalno relativno homogena unatoč tome što je 1990-ih bilo pokušaja politizacije ekonomskih podjela malih razmjera vezanih uz grad Pazin čija je ekonomija u to vrijeme bila nešto ovisnija o centralnoj državi. Ipak, Istra je u promatranom periodu generalno bila puno uspješnija od ostatka države. Dalmatinska je ekonomija u periodu prije 1990. godine bila u relativno dobrom stanju. Međutim, postojale su čvrste podjele unutar same regije koje su k tome bile politizirane, a u određenoj su mjeri odgovarale i etničkim podjelama. Vojvođanska ekonomija slična je istarskoj u smislu da je homogena te da je postizala relativno bolji uspjeh od državnog prosjeka, što je uspješnom politizacijom postao ključni argument u zahtjevu za snažnijom fiskalnom autonomijom. Ekonomije promatranih regija međusobno su se razlikovale, pa je u slučaju Istre IDS predstavljao interese turističkog i industrijskog sektora. Ekonomski rascjepi unutar Istre nisu značajni unatoč postojanju nekoliko manjih iznimaka. U slučaju Dalmacije primorska se ekonomija značajno razlikovala od ekonomije krajeva u zaleđu, a regionalne političke stranke nisu uspjele obuhvatiti različite ekonomske interese na cijelom teritoriju. Poljoprivredna, prehrambena i naftna industrija bile su značajne na području cijele Vojvodine. Regionalni politički predstavnici, a posebno DS obuhvatili su stoga interese cijele regije. Osim relativno homogene ekonomije Istra i Vojvodina imale su i bolje ekonomske pokazatelje u odnosu na cijelu državu, te se stoga čini da je upravo ta činjenica omogućila bolju startnu poziciju u promoviranju ideje o samoupravi regije. Ekonomske potrebe Dalmacije bile su uklopljene u potrebe centra, stoga se u Dalmaciji stvorila potreba za dostupnošću državnih fondova i investicija.

Prema tome, postoji snažna korelacija između pozitivnog ishoda regionalizma, odnosno stvaranja samoupravne političke jedinice i regionalne ekonomske homogenosti, pri čemu ekonomske razlike ne odgovaraju etničkim podjelama. Uočljiva je značajna razina interakcije u nizu slučajeva između ekonomije i etički konstitutivnih narativa – u slučajevima u kojima su obje uspješne, ishodi regionalizma su općenito više pozitivni.

Tablica 1.

	Regionalna prošlost	Odnosi među skupinama/ identitetske politike	Regionalna ekonomija	Regionalna samouprava	Dominantni oblik
Istra (IDS)	Istaknuta regionalna historio-grafija, pluri-nacionalna, <i>convivenza</i> . Široko upotrebljavana od strane IDS-a 1990-ih i 2000-ih.	Sveobuhvatni politički i sociološki, povijesno razdvajajući. Uključivanje i hrvatskog i talijanskog identiteta od strane IDS-a u oba perioda, posebno u 1990-ima.	Relativno homogena, povijesno heterogena, istaknutija upotreba nakon 2000. IDS-ova politička strategija obuhvaća sektorske razlike.	Bez autonomije u 1990-ima. Poslije 2000. kulturna autonomija unutar zemlje. Slabe fiskalne nadležnosti. Županija kao uža jedinica unutar države, političkim prostorom dominiraju regionalne stranke.	<i>Pluri-nacionalni regionalizam</i>
Dalmacija (DA i Maslina)	Regionalna historio-grafija, nije istaknuta kao u Istri. DA i Maslina oslanjaju se prvenstveno na primorski kraj tijekom 1990-ih i 2000-ih.	Sociološki, kulturni identitet. Slab regionalni politički identitet. Ekskluzivni srpski i hrvatski identiteti. DA i Maslina podržavale sekcijски dalmatinski identitet: čakavstvo, primorje.	Značajne podjele. Primorski dijelovi razvijeniji (turizam i pomorska industrija), zaleđe nerazvijeno (ovisnost o državi). DA i Maslina zahvaćaju interese primorja, turizma najviše tijekom 1990-ih i 2000-ih.	Bez autonomije. Četiri županije. Razdvajajući lokalizmi.	<i>Secijски regionalizam</i>

	Regionalna prošlost	Odnosi među skupinama/ identitetske politike	Regionalna ekonomija	Regionalna samouprava	Dominantni oblik
Vojvodina (LSV i DS)	Bez regionalne historiografije. Autonomistička srpska historiografija. Istaknuta upotreba od strane LSV-a 1990-ih i 2000-ih.	Sveobuhvatni politički, manje sociološki. Multietnički / multinacionalni. Upotreba od strane objiju stranaka u oba perioda.	Regionalna homogenost, ekstenzivna poljoprivreda, prehrambena i naftna industrija. Ključni faktor. Snažna potpora od strane svih skupina, LSV-a i DS-a u oba perioda.	Ograničena formalna autonomija tijekom 1990-ih (nije implementirana). Tijekom 2000-ih primijenjena široka kulturna autonomija. Umjerene izvršne ovlasti. Financijska autonomija neriješena.	<i>Multi-nacionalni regionalizam</i>

5. Zaključak

Krajnji ishodi regionalnih politika različiti su u istraživanim slučajevima (tablica 1). Ono što im je zajedničko jest nemogućnost preuzimanja bilo kakvih nadležnosti ili autonomije 1990-ih godina zbog nedemokratskog karaktera režima i u Srbiji i u Hrvatskoj. Zahvaljujući uspostavi demokratskijih i pluralističkih politika nakon 2000. u slučaju Vojvodine i Istre dolazi do određenog stupnja proširivanja nadležnosti regija. U dva se navedena slučaja može govoriti o postojanju jasno uočljive regionalne političke organizacije, a ovisno o ishodu u slučaju Istre radi se o izgradnji političke jedinice na *plurinacionalnim* principima, dok se u slučaju Vojvodine radi o izgradnji političke jedinice na *multinacionalnim* principima. *Sekcijski* regionalni projekt u Dalmaciji nije uspio ishoditi samoupravnu teritorijalnu regionalnu političku jedinicu. Značajne regionalne stranke u Dalmaciji danas praktički ne postoje.

Mora se ipak naglasiti da su elite centralne države bile oprezne u pogledu regionalne mobilizacije i da su često posezale za nacionalističkom retorikom kako bi navodno opravdale državni integritet u odnosu na pretpostavljeni regionalni secesionizam. Politike regionalnih stranaka u većini istraživanih slučajeva isključivale su mogućnost stjecanja nezavisnosti kao jednog od mogućih rješenja za izgradnju regionalnog političkog prostora. Međutim, nepopustljivost državnih elita i činjenica da regionalni projekti iz ovog rada po prirodi nisu bili secesionističke naravi ne objašnjavaju u potpunosti značajne razlike u odnosu na ishode koje su postigli.

Ishodi nisu bili uvjetovani samo stavom elita centralne države prema decentralizaciji i regionalnim projektima, nego i nemogućnošću regionalnih predstavnika da zahvate simboličke, kulturne i ekonomske interese cijele populacije na svojem teritoriju. Drugim riječima, misli se na način na koji su regionalni predstavnici iskoristili etički konstitutivne i ekonomske narative s ciljem osiguravanja regionalne samouprave. Primjer Dalmacije pokazuje da pozivanje na zajednički povijesni teritorij nije dovoljno. Mobilizacija resursa na najvećem dijelu teritorija regije zasigurno je puno važnija. Pristup ovisnosti o prijednom putu (engl. *path dependence*) ne može objasniti ishode regionalne mobilizacije u Dalmaciji, koji bi bili očekivani i zbog postojanja Zajednice općina Dalmacije (do 1990.) i zbog povijesnog teritorija. Strategije političkih stranaka i vremenska sekvenca između nacionalnih i regionalnih procesa mobilizacije u ovom se slučaju čine važnijima. Važan faktor koji može pomoći objašnjenju ishoda regionalnog projekta potpora je manjine unutar regije. Takva vrsta potpore u Dalmaciji je nedostajala, za razliku od Vojvodine gdje je potpora manjine postojala te Istre gdje je bila još uočljivija.

Povijesno utemeljeni identiteti, institucije i ekonomski obrasci ključni su element izgradnje regije. U isto vrijeme navedeni su obrasci ograničili vjerojatnost izgradnje regije i bili su upotrijebljeni kao političko sredstvo u istraživanim regionalnim projektima. Regionalni predstavnici uspjeli su osigurati političku alternativu centralizmu i ekskluzivnom nacionalizmu u slučaju Vojvodine i Istre istovremeno se obraćajući velikom dijelu regionalnog stanovništva. Dalmatinski regionalni projekt u 1990-ima i 2000-ima ostao je zatvoren u odnosu na interese i skupine cijelog stanovništva i fokusirao se na vrlo uzak segment jednog dijela teritorija povijesne regije Dalmacije. Stoga se pokazao neuspješnim u osiguravanju snažnije potpore u procesu ponovne uspostave regionalne političke jedinice na teritoriju povijesne Dalmacije.

S tim zaključcima ipak treba biti oprezan, posebno u smislu prenatrženog utjecaja strukture u odnosu na utjecaj elite i drugih društvenih aktera, ali treba biti oprezan i u razmatranju faktora poput povijesti, identiteta ili ekonomskih indikatora i ne uzimati ih kao varijable koje utječu na specifičan ishod na jednostavan kauzalan način. Ključni argument jest da regionalni interesi, povijest, identiteti i ekonomski faktori nisu varijable koje postoje izvan političkog konteksta kao zadane vrijednosti. Oni postoje kao dio procesa interpretacije, osporavanja i legitimacije.

Ono što slučajevi Vojvodine i Istre dobro oslikavaju jesu veze između specifičnih osjećaja kolektivne pripadnosti i na njima zasnovanih zahtjeva za autonomijom. U oba se slučaja može govoriti o samoodređenju koje se temelji na *plurinacionalnom* ili *multinacionalnom* principu koji su politizirani kako bi se jasno istaknula regionalna politička specifičnost u odnosu na centralnu državu kojoj i te

regije pripadaju i čiji su konstitutivni dio. Dio istraživanja ide u prilog tezi da Vidmarova interpretacija ne stoji, odnosno u istraživanim slučajevima radi se o povijesno utemeljenim političkim jedinicama koje se pokušavaju oživotvoriti prihvaćajući povijesno uočljive granice, ali takve političke jedinice nemaju pravo same po sebi i nisu subjekt samoodređenja. Može se eventualno reći da istraživani regionalni koncepti u sebi sadrže određene elemente koji su karakteristični za koncept samoodređenja.

Kada je riječ o odnosu između regionalizma i nacionalizma, u radu je utvrđeno da su procesi izgradnje nacije i procesi izgradnje regije međusobno zavisni, povezani i reverzibilni. Može se također uočiti da se zahtjevi koje su postavili regionalni predstavnici u istraživanim slučajevima razlikuju od nacionalizma i da se više odnose na oživotvorenje povijesnih i teritorijalnih institucija te ekonomskih potreba, a manje na nadteritorijalne etnonacionalne forme političke pripadnosti u pokušaju izgradnje regionalnih političkih zajednica. Stoga se barem u ovom dijelu može primijetiti konceptualna razlika između regionalizma i nacionalizma. Treba ipak imati na umu da je regionalizam postojao i bio pod utjecajem šireg normativnog okruženja, a ne samo pod utjecajem mogućnosti koje je stvorio domaći politički sustav.

Preveo s engleskoga: Mate Subašić

DODATAK

Tablica 1. Podaci iz popisa stanovništva u Istri između 1880. i 2011.³³

Godina	Hrvati	Slovinci	Talijani	Nijemci	“Regionalni”	Ostali	Ukupno
1880.	81.175	6.995	79.155	4.231	NP	6.825	178.381
%	45,5	3,9	44,4	2,4		3,8	100
1910.	126.478	10.254	98.520	12.452	NP	17.132	264.836
%	47,7	3,8	37,2	4,7		6,5	100
1921.*	/	/	/	/	/	/	240.221

³³ Izvori: Klemenčić *et al.*, “Promjene narodnosnog sastava Istre 1880-1991”; M. Bertoša, Istarska enciklopedija; DZS, Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, POPIS 2001, POPIS 2011; G. Perselli, I censimenti della popolazione dell’Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Za 1921. i 1931. ne postoje podaci o nacionalnoj pripadnosti.

Godina	Hrvati	Slovinci	Talijani	Nijemci	“Regionalni”	Ostali	Ukupno
1931.*	/	/	/	/	/	/	251.065
1945. %	160.872 69,1	2.771 1,2	58.681 26,2	NP	NP	10.443 4,5	232.767 100
1948. %	155.701 75,3	4.606 2,2	42.727 20,7	NP	NP	3.619 1,8	206.653 100
1953. %	155.063 77,8	5.552 2,8	23.934 12	NP	NP	14.729 7,4	199.278 100
1981. %	157.112 72,2	3.434 1,6	7.859 3,6	NP	3.691 1,7	45.510 20,9	217.606 100
1991. %	135.170 57,7	3.671 1,6	15.627 6,7	NP	37.654 16,1	42.023 17,9	234.145 100
2001. %	148.328 71,9	2.020 1,0	14.284 6,9	180 0,09	8.865 4,3	32.667 15,83	206.344 100
2011. %	142.173 68,33	1.793 0,86	12.543 6,03	NP	25.203 12,11	26.343 12,66	208.055 100

Tablica 2. Etnička/lingvistička/nacionalna identifikacija stanovništva Vojvodine (1880.-2002.)³⁴

Godina	Ukupna populacija	Mađari		Nijemci		Srbi		Hrvati, Bunjevci	
	broj	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1880.	1.172.729	265.287	22,6	285.92	24,4	416.116	35,5	72.486	6,2
1890.	1.331.143	324.430	24,4	321.563	24,2	457.873	34,4	80.404	6
1900.	1.432.748	378.634	26,4	336.430	23,5	483.176	33,7	80.901	5,6
1910.	1.512.983	425.672	28,1	324.017	21,4	510.754	33,8	91.016	6
1921.	1.528.238	363.450	23,8	335.902	22	533.466	34,9	129.788	8,5

³⁴ Podaci iz popisa stanovništva sastavljeni su na temelju raznih izvora i ilustrativne su prirode. Treba naglasiti da su do 1941. godine podaci prikupljeni na temelju lingvističke identifikacije (materinski jezik). Kategorije u popisima stanovništva iz socijalističke Jugoslavije podrazumijevaju samoidentifikaciju nacionalnosti. Hrvati i Bunjevci smješteni su u isti niz s obzirom na to da se prilikom niza popisa Bunjevce nije smatralo posebnom skupinom. Prema popisu iz 2002. godine 19.776 osoba izjasnilo se kao Bunjevci, a prema popisu iz 2011. tako ih se izjasnilo 16.469. Ostale su značajne samoidentificirajuće skupine Slovaci (50.321 ili 2,60%) u 2011., Romi (25.410 ili 1,32%) te Crnogorci (22.141 ili 1,15%) u 2011. Izvori: Kocsis i Kocsis-Hodosi, 1995; Jankov, 2004; Popis 1991., 2002. i 2011.; Vojvodina-CESS, 2010; Đurić *et al.*, 1995.

Godina	Ukupna populacija	Mađari		Nijemci		Srbi		Hrvati, Bunjevci	
		broj	broj	%	broj	%	broj	%	broj
1931.	1.624.158	376.176	23,2	328.631	20,2	613.910	37,8	132.517	8,2
1941.	1.636.367	465.920	28,5	318.259	19,4	577.067	35,3	105.810	6,5
1948.	1.640.757	428.554	26,1	28.869	1,8	827.633	50,4	132.980	8,1
1953.	1.701.384	435.210	25,6	/	/	867.210	51	127.040	7,5
1961.	1.854.965	442.560	23,9	/	/	1.017.713	54,9	145.341	7,8
1971.	1.952.533	423.866	21,7	7.243	0,4	1.089.132	55,8	138.561	7,1
1981.	2.034.772	385.356	18,9	3.808	0,2	1.107.375	54,4	119.157	5,9
1991.	2.013.889	339.491	16,9	3.873	0,2	1.143.723	56,8	97.644	4,9
2002.	2.031.992	290.207	14,3	3.154	0,2	1.321.807	65	76.312	3,8
2011.	1.931.809	251.136	13	3.272	0,2	1.289.635	66,8	63.502	3,3

Tablica 3.1. Populacija, materinski jezik i nacionalna samoidentifikacija u Dalmaciji kroz povijest³⁵

Godina	Broj stanovnika	Hrvati	Srbi	Talijani
1910.	605.064	82,2%	13,3%	2,9%
1991.	951.641	82,0%	12,1%	0,03%

Tablica 3.2. Popis stanovništva 2001., nacionalnost u Dalmaciji³⁶

Županija	Broj stanovnika	Hrvati	Srbi	Talijani	“Regionalni”
Zadarska	162.045	151.188	5.716	109	12
Šibensko-kninska	112.891	99.838	10.229	30	12
Splitsko-dalmatinska	463.676	446.539	5.520	114	119
Dubrovačko-neretvanska	122.870	114.621	2.409	51	26
DALMACIJA	861.482	812.186	23.874	304	169
%	100	94	2,77	0,04	0,02

³⁵ Mladen Ante Friganović i Francka Vojnović, *Hrvati, Srbi i Talijani u gradovima Sjeverne Dalmacije 1910-1991.* (Zagreb, 1993).

³⁶ Izvor: Državni zavod za statistiku, RH.

Dejan Stjepanović

SELF-DETERMINATION AND MULTIETHNIC REGIONALISMS
IN POST-YUGOSLAV STATES

Summary

This article deals with the issues of self-determination and multiethnic regionalisms in Dalmatia, Istria and Vojvodina – historic regions of today's Croatia and Serbia. The main aim is to explain the outcomes of regionalisms since 1990. The article analyses three important elements of regionalist mobilisation – the use of historiography, regional economic specificities and intergroup relations. Particular constellations of self-determination claims based on plurinational and multinational principles in the cases of Istria and Vojvodina respectively are the key theoretical contribution of the article. The article also finds that the lack of success of Dalmatian regionalism is largely due to the inability of regionalist parties to address multiple cleavages on the territory of Dalmatia.

Keywords: Self-Determination, Regionalism, Dalmatia, Istria, Vojvodina

Kontakt: **Dejan Stjepanović**, School of Sociology, University College Dublin, Belfield, Dublin 4, Irska. E-mail: dejan.stjepanovic@ucd.ie